

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.11>

Дяченко О.О.

аспірант

Науково-дослідний інститут публічного права

КАТЕГОРІЙНО-ЗМІСТОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ПРАВОВОГО КОНЦЕПТУ «НЕБАНКІВСЬКІ ФІНАНСОВІ УСТАНОВИ»

Вступ. Український фінансовий сектор є одним із найважливіших секторів економіки України. Згідно з даними Національного банку України [1] фінансові послуги стають все більш популярними в останні роки. Причому особливу увагу привертають до себе небанківські фінансові установи [2, с. 260].

Варто вказати, що згідно до положень ретроспективних законодавчих актів, небанківською установою є: 1) небанківська установа, яка є фінансовою установою (уключаючи центрального контрагента), оператор поштового зв'язку (Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку ліцензій на здійснення валютних операцій [3]); 2) юридична особа, яка отримала згідно із законодавством України ліцензію на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків та в разі здійснення нею валютних операцій ліцензію на здійснення валютних операцій (Положення про порядок реєстрації платіжних систем, учасників платіжних систем та операторів послуг платіжної інфраструктури [4]); 3) небанківська фінансова установа або оператор поштового зв'язку, що має чинну ліцензію (Положення про порядок видачі ліцензії на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків [5], Положення про порядок видачі ліцензії на торгівлю валютними цінностями [6]).

Маємо вказати, що термінологія вітчизняного законодавства містить чималу кількість варіацій інтерпретації терміну «небанківська фінансова установа», зокрема:

– юридична особа, яка відповідно до законодавства України не є банком, надає одну

або кілька фінансових послуг та яку внесено до відповідного державного реєстру фінансових установ у порядку, установленому законодавством України (Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку ліцензій на здійснення валютних операцій у редакції від 18 січня 2013 року) [7]);

– юридична особа, яка відповідно до законодавства України не є банком, надає одну або кілька фінансових послуг та яку внесено до державного реєстру фінансових установ, який ведеться Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, або Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (Реєстр фінансових установ) у порядку, установленому законодавством України (Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку ліцензій на здійснення валютних операцій у редакції від 28 грудня 2017 року) [8]);

– юридична особа, яка відповідно до законодавства України не є банком, надає одну або кілька фінансових послуг та яку внесено до Державного реєстру фінансових установ у порядку, установленому законодавством України (Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку ліцензій на здійснення валютних операцій у редакції від 8 лютого 2019 року [3]);

– юридична особа, яка відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» надає одну чи кілька фінансових послуг та яка вне-

сена до Державного реєстру фінансових установ в установленому законодавством України порядку. До небанківських фінансових установ належать кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг (Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні (Типові форми NN КО-1, КО-2, КО-3, КО-4, КО-5) [9]);

– юридична особа, яка внесена до відповідного державного реєстру фінансових установ та отримала згідно із законодавством України право здійснювати переказ коштів і валютні операції (Положення про порядок реєстрації договорів про членство або про участь у міжнародних платіжних системах [10]);

– юридична особа, яка внесена до відповідного державного реєстру фінансових установ та отримала згідно із законодавством України право здійснювати переказ коштів у національній та іноземній валютах (Положення про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем у редакції від 15 лютого 2010 року [11]);

– юридична особа, яка внесена до відповідного державного реєстру фінансових установ та отримала згідно із законодавством України ліцензію на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків та в разі здійснення нею валютних операцій генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій (Положення про порядок реєстрації платіжних систем, учасників платіжних систем та операторів послуг платіжної інфраструктури у редакції від 28 лютого 2018 року [12]);

– юридична особа, яка відповідно до законодавства України не є банком та внесена до Реєстру фінансових установ у порядку, установленому законодавством України (Положення про порядок видачі ліцензії на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків у редакції від 12 січня 2021 року [5]);

– фінансова установа, крім банку (Закон України «Про валюту і валютні операції» [13]);

– юридична особа, яка відповідно до законодавства України не є банком та відповідно до законодавства України надає одну чи декілька фінансових послуг, а також інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг, у випадках, прямо визначених законодавством України, а також внесена до Державного реєстру фінансових установ (Реєстр фінансових установ) у порядку, установленому законодавством України (Положення про порядок видачі ліцензії на торгівлю валютними цінностями [14]);

– фінансова установа, яка не є банком та набула в установленому порядку право надавати фінансові послуги на ринках фінансових послуг, державне регулювання щодо яких здійснює Національний банк (Про затвердження Положення про визначення умов провадження діяльності з надання фінансових послуг, здійснення яких потребує відповідної ліцензії (ліцензійних умов) [15]);

– фінансова установа, яка не є банком та набула в установленому порядку право надавати фінансові послуги на ринках фінансових послуг, державне регулювання та нагляд щодо яких здійснює Національний банк (Положення про ліцензування та реєстрацію надавачів фінансових послуг та умови провадження ними діяльності з надання фінансових послуг [16]);

– фінансова установа [включаючи центрального контрагента, платіжну установу (крім малої платіжної установи) та установу електронних грошей], що не є банком (Положення про порядок видачі ліцензій на здійснення валютних операцій [17]);

– страховик, кредитна спілка, фінансова компанія, ломбард (Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг [18]).

Виклад основного матеріалу. Аналіз зазначеного спонукає до таких висновків:

небанківською установою, зокрема і фінансовою, є юридична особа, діяльність якої не є банківською та здійснюється на основі отриманих дозвільних документів (ліцензії); по-друге, небанківська установа та небанківська фінансова установа як категорії фінансово-правового дискурсу мають спільне змістове наповнення; по-третє, небанківська фінансова установа безпосередньо пов'язана з реалізацією фінансової діяльності, а отже є учасником фінансового ринку України, що надає відповідні послуги; по-четверте, небанківською фінансовою установою може бути будь-яка фінансова установа, крім банку; по-п'яте, діяльність небанківських фінансових установ є об'єктом державного регулювання та нагляду.

Причому важливо наголосити, що нині чинний Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» апелює терміном «надавач фінансових послуг», під яким розуміється фінансова установа, а у випадках, прямо визначених спеціальними законами, – інша юридична особа або філія іноземної юридичної особи, яка має право надавати фінансові послуги відповідно до цього Закону та спеціальних законів. Причому не є фінансовими установами надавачі супровідних послуг, які одночасно не надають також фінансові послуги, а також інші особи, які отримали ліцензію на здійснення діяльності з надання фінансових послуг без набуття статусу фінансової установи [19].

Тому не дивно, що з боку наукової доктрини визначається, що небанківські фінансові установи як і банки виступають фінансовими посередниками («financial intermediary») між кредитором і позичальником, між інвестором і реципієнтом, самі виступають інвестором, ефективно переміщуючи фінансові ресурси від одних суб'єктів цих відносин до інших [20, с. 21].

Однак не слід узагальнювати діяльність цих суб'єктів виключно послугами фінансового посередництва. Для підтвердження зазначеного тезису вбачаємо доцільним наго-

лосити, що небанківські фінансові установи, як з'ясовано попередньо, є учасниками ринку фінансових послуг, який, відповідно, трактується як сукупність учасників ринку фінансових послуг та відносин між ними, пов'язаних з наданням та отриманням фінансових та супровідних послуг [19].

Щоб розкрити зазначене більш детально зауважимо, що фінансовою послугою є операція або декілька операцій (окрема дія або комплекс взаємопов'язаних дій надавача фінансових послуг, які він здійснює щодо фінансового засобу та/або клієнта), пов'язаних однією правовою метою, з фінансовими засобами (кошти, банківські метали, фінансові інструменти, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до фінансових інструментів), що здійснюються в інтересах інших осіб, ніж надавач такої фінансової послуги, а також послуги, прямо визначені спеціальними законами як фінансові послуги [19]. Водночас супровідними послугами є допоміжні послуги та посередницькі послуги [19].

Так, посередницькі послуги законодавчо визначаються як одна чи декілька послуг, спрямованих на отримання клієнтом фінансової послуги (крім послуг, що надаються в межах професійної діяльності на ринках капіталу, передбачених частиною другою статті 41 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»), пов'язані з інформуванням, консультуванням, пропонуванням, підготовкою, укладенням та виконанням (супроводом) договорів про надання фінансових послуг, одержанням платежів у межах цих договорів, включаючи здійснення на підставі договору із суб'єктом первинного фінансового моніторингу ідентифікації та верифікації клієнтів, а також інші послуги, визначені спеціальними законами [19]. Водночас допоміжні послуги – послуги, пов'язані з фінансовими послугами та/або із здійсненням діяльності з надання фінансових послуг, які не належать до посередницьких послуг, а саме: а) послуги із врегулювання

простроченої заборгованості споживачів, які надаються колекторською компанією; б) послуги із збирання, оброблення, зберігання, захисту та використання інформації про виконання особами грошових зобов'язань, які надаються бюро кредитних історій; в) послуги, які надаються на підставі ліцензії на здійснення операцій з готівкою відповідно до Закону України «Про Національний банк України»; г) інформаційні послуги на ринках капіталу та організованих товарних ринках, а також інші послуги, надання яких потребує авторизації відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»; ґ) актуарні послуги, надання яких потребує авторизації відповідно до Закону України «Про страхування»; д) послуги, що є допоміжними до платіжних послуг відповідно до Закону України «Про платіжні послуги»; е) послуги, визначені як допоміжні спеціальними законами [19].

Відповідно, доречніше вбачати, що небанківські фінансові установи є надавачами фінансових послуг, що можуть також виступати посередниками на ринку фінансових послуг. Таке узагальнення ґрунтується на постулаті визначення основного типу їхньої діяльності, що власне детермінує їх приналежність до певної групи небанківських фінансових установ.

Причому варто враховувати, що небанківські фінансові установи характеризуються вузькою спеціалізацією у своїй діяльності [21]. Йдеться зокрема про те, що небанківські надавачі фінансових послуг зосереджуються на певних сегментах фінансового ринку, наприклад, на кредитуванні, страхуванні, інвестиціях тощо [22].

Зокрема Є. Поліщук вказує, що вони «акумулюють, або конвертують та направляють вільні грошові ресурси суб'єктів господарювання в інвестиційні процеси з метою досяг-

нення комерційного або іншого ефекту чи збереження вартості грошей у часі» [2, с. 260]. Уточнюючи зазначене варто вказати, що: 1) акумуляція вільних грошових ресурсів – небанківські фінансові установи залучають кошти від фізичних та юридичних осіб, пропонуючи їм різні продукти та послуги, такі як депозити, ощадні рахунки, страхові поліси тощо; 2) конвертація та направлення коштів – небанківські фінансові установи трансформують залучені кошти в інвестиції, надаючи кредити, випускаючи цінні папери, інвестуючи в активи тощо; 3) досягнення комерційного або іншого ефекту – небанківські фінансові установи прагнуть отримати прибуток від своєї діяльності, а також можуть мати інші цілі, такі як розвиток певних секторів економіки, підтримка малого та середнього бізнесу, соціальна відповідальність тощо; 4) збереження вартості грошей у часі – небанківські фінансові установи пропонують інструменти, які дозволяють людям зберегти або примножити свої заощадження, захищаючи їх від інфляції та інших ризиків [22].

Висновки. Отже, небанківські фінансові установи, по-перше, стимулюють економічне зростання, мобілізуючи вільні кошти та направляючи їх в інвестиційні процеси; по-друге, розширюють доступ до фінансових продуктів та послуг для різних категорій населення, включаючи людей з низьким доходом [22].

Відповідно, маємо підтвердження того, що небанківські фінансові установи виконують важливу соціальну функцію, доповнюючи систему банківських послуг та сприяючи розширенню фінансової індустрії. Зокрема наразі небанківськими надавачами фінансових послуг є страховики, перестраховики, кредитні спілки, фінансові компанії, ломбарди, кредитордавці, надавачі супровідних послуг.

Анотація

Стаття присвячена аналізу категорійно-змістової визначеності правового концепту «небанківські фінансові установи».

Піддано аналізу термінологію вітчизняного законодавства на предмет визначення терміну «небанківська фінансова установа». З'ясовано, що: 1) небанківською установою, зокрема і фінансовою, є юридична особа, діяльність якої не є банківською та здійснюється на основі отриманих дозвільних документів (ліцензії); 2) небанківська установа та небанківська фінансова установа як категорії фінансово-правового дискурсу мають спільне змістове наповнення; 3) небанківська фінансова установа безпосередньо пов'язана з реалізацією фінансової діяльності, а отже є учасником фінансового ринку України, що надає відповідні послуги; 4) небанківською фінансовою установою може бути будь-яка фінансова установа, крім банку; 5) діяльність небанківських фінансових установ є об'єктом державного регулювання та нагляду.

Запропоновано вбачати, що небанківські фінансові установи є надавачами фінансових послуг, що можуть також виступати посередниками на ринку фінансових послуг. Уточнюється, що таке узагальнення ґрунтується на постулаті визначення основного типу їхньої діяльності, що власне детермінує їх приналежність до певної групи небанківських фінансових установ.

Схарактеризована роль небанківських фінансових установ у стимулюванні економічного розвитку та підвищенні фінансової інклюзії. Доведено, що небанківські фінансові установи виконують важливу соціальну функцію, доповнюючи систему банківських послуг та сприяючи розширенню фінансової індустрії. Узагальнено, що небанківськими надавачами фінансових послуг є страховики, перестраховики, кредитні спілки, фінансові компанії, ломбарди, кредитодавці, надавачі супровідних послуг.

Ключові слова: надавачі небанківських фінансових послуг, небанківські фінансові послуги, небанківські фінансові установи, рекламна діяльність, фінансовий ринок, фінансові продукти.

Diachenko O.O. Categorical and Substantive Definition of the Legal Concept of “Non-Banking Financial Institutions”

Summary

The article is dedicated to analyzing the categorical and content-related determinacy of the legal concept of “non-bank financial institutions”.

The terminology of domestic legislation regarding the definition of «non-bank financial institution» has been analyzed. It was determined that: 1) a non-bank institution, including a financial one, is a legal entity whose activity is not banking and is carried out based on the obtained permissive documents (licenses); 2) a non-bank institution and a non-bank financial institution, as categories in financial and legal discourse, share common content; 3) a non-bank financial institution is directly related to the implementation of financial activities and, therefore, is a participant in Ukraine's financial market, providing corresponding services; 4) a non-bank financial institution can be any financial institution other than a bank; 5) the activity of non-bank financial institutions is subject to state regulation and supervision.

It is proposed to regard non-bank financial institutions as providers of financial services, which can also act as intermediaries in the financial services market. It is clarified that this generalization is based on the postulate of determining the main type of their activity, which, in fact, determines their affiliation to a certain group of non-bank financial institutions.

The role of non-banking financial institutions in stimulating economic development and enhancing financial inclusion has been characterized. It has been proven that non-banking financial institutions perform an important social function by complementing the banking service system and contributing to the expansion of the financial industry. It has been summarized that non-banking financial service providers include insurers, reinsurers, credit unions, financial companies, pawnshops, lenders, and providers of auxiliary services.

Key words: non-bank financial service providers, non-bank financial services, non-bank financial institutions, advertising activities, financial market, financial products.

Список використаних джерел:

1. Огляд небанківського фінансового сектору, березень 2024 року Таблица. Фінансові установи, регулювання та нагляд за якими здійснює Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review_2024-03.pdf?v=8
2. Поліщук С.А. Еволюція та передумови розвитку небанківських фінансових установ в Україні. Бізнес Інформ. 2014. № 9 С. 260–265.
3. Про затвердження Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку ліцензій на здійснення валютних операцій: Постанова Національного банку України від 09.08.2002 № 297 (редакція від 08.02.2019; втрата чинності від 04.04.2023). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0712-02#Text>
4. Про затвердження Положення про порядок реєстрації платіжних систем, учасників платіжних систем та операторів послуг платіжної інфраструктури: Постанова Національного банку України від 04.02.2014 № 43 (редакція від 11.07.2020; втрата чинності від 01.08.2022) Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-14/ed20200711#n47>
5. Про затвердження Положення про порядок видачі ліцензії на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків: Постанова Національного банку України від 17.08.2017 № 80 (редакція від 12.01.2021; втрата чинності від 09.10.2022) Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0080500-17/ed20210112#n1202>
6. Про затвердження Положення про порядок видачі ліцензії на торгівлю валютними цінностями: Постанова Національного банку України від 26.03.2021 № 26 (втрата чинності від 09.10.2022). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0026500-21#Text>
7. Про затвердження Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку ліцензій на здійснення валютних операцій: Постанова Національного банку України від 09.08.2002 № 297 (редакція від 18.01.2013; втрата чинності від 04.04.2023). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0712-02#Text>
8. Про затвердження Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку ліцензій на здійснення валютних операцій: Постанова Національного банку України від 09.08.2002 № 297 (редакція від 28.12.2017; втрата чинності від 04.04.2023). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0712-02#Text>
9. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні (Типові форми NN КО-1, КО-2, КО-3, КО-4, КО-5): Постанова Національного банку України від 15.12.2004 № 637 (редакція від 01.09.2013; втрата чинності від 05.01.2018). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0040-05/ed20130901/find?text=%CD%E5%E1%E0%ED%EA%B3%E2%F1%FC%EA%E0+%F4%B3%ED%E0%ED%F1%EE%E2%E0+%F3%F1%F2%E0%ED%EE%E2%E0#Text>
10. Про затвердження Положення про порядок реєстрації договорів про членство або про участь у міжнародних платіжних системах: Постанова Національного банку України від 15.04.2005 № 131 (втрата чинності від 26.10.2007). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0470-05/ed20071026/find?text=%CD%E5%E1%E0%ED%EA%B3%E2%F1%FC%EA%E0+%F4%B3%ED%E0%ED%F1%EE%E2%E0+%F3%F1%F2%E0%ED%EE%E2%E0#Text>

11. Про затвердження Положення про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем: Постанова Національного банку України від 25.09.2007 № 348 (втрата чинності від 25.03.2014). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-10#Text>
12. Про затвердження Положення про порядок реєстрації платіжних систем, учасників платіжних систем та операторів послуг платіжної інфраструктури: Постанова Національного банку України від 04.02.2014 № 43 (редакція від 28 лютого 2018 року; втрата чинності від 01.08.2022). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-14/ed20180228#n47>
13. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19/ed20180621#n23>
14. Про затвердження Положення про порядок видачі ліцензії на торгівлю валютними цінностями: Постанова Національного банку України від 26.03.2021 № 26 (втрата чинності від 09.10.2022). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0026500-21/ed20210326#n37>
15. Про затвердження Положення про визначення умов провадження діяльності з надання фінансових послуг, здійснення яких потребує відповідної ліцензії (ліцензійних [...]): Постанова Національного банку України від 30.03.2021 № 27 (втрата чинності від 01.01.2022). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0027500-21#Text>
16. Про затвердження Положення про ліцензування та реєстрацію надавачів фінансових послуг та умови провадження ними діяльності з надання фінансових послуг: Постанова Національного банку України від 24.12.2021 № 153 (втрата чинності від 01.01.2024). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0153500-21/ed20211224#n110>
17. Про затвердження Положення про порядок видачі ліцензій на здійснення валютних операцій: Постанова Національного банку України від 31.03.2023 № 43. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043500-23#Text>
18. Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг: Постанова Національного банку України від 29.12.2023 № 199. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23#Text>
19. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>
20. Картамишева О.Є. Адміністративно-правове регулювання діяльності небанківських фінансових установ в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2012. 132 с.
21. Герасимова І.Ю. Становлення та розвиток небанківських фінансових посередників на ринку фінансових послуг. Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. Вип. 259. Дніпропетровськ: ДНУ, 2010. Т.2. С. 621-627.
22. Програма підвищення кваліфікації керівників та головних бухгалтерів фінансових компаній, які надають фінансові послуги з надання коштів у позику, у тому числі на умовах фінансового кредиту, фінансового лізингу, факторингу, переказу коштів: навчальні матеріали (Київ, 14-23 листопада 2023 року). Інститут післядипломної освіти та бізнесу. URL: <https://www.ipob.kiev.ua/navchalni-materiali/>